

Zsoldos Ignác a „Falu jegyzője“-ről és Rózsa Sándorról.

Móricz Zsigmondnak Rózsa Sándorról írt regénye — úgy veszem észre — a politikai írók között is figyelmet és aggodalmat keltett. Egész vezércikket szánt rá bírálatára az Új Magyar-ságnak és Nemzeti Ujságnak szerkesztője, mindegyik. Szekfű sem hagyta szó nélkül a Magyar Nemzetben. Ebből látszik az ügy fontossága s ezért tartom érdemesnek, hogy e folyóiratban is hozzászóljak, természetesen nem politikai szempontból, hanem a magyarság társadalomtörténetének újabb adatokkal való gazdagítása végett.

A Móricz-Rózsa-ügyben véleményem rövid: történelmi regény nem történelemtudományi mű, de tény az, hogy a történelmi regény lényegét, a benne lévő korképet, történelemül fogadja el az olvasó közönség nagy része. S mivel historia est magistra vitae, ezért a történelmi regény írója igen nagy hatással van olvasóinak történelmi fölfogására s ezzel kapcsolatban politikai érzelmére. Már a történetíró többé-kevésbé politikus is, de a történelmi regény írója még inkább az.

Ezért természetes és jogos az, hogy Móricznak Rózsa Sándorról írt regényét politikusok politikus mivoltukban bírálták.

Báró Eötvös József „Falu jegyzője“ felől is hangzottak annak idején politikai hibáztatások — általánosan ismeretes Deák Ferencnek róla való gúnyos, szellemes és igaz ítélete. Arról azonban nem tud még az irodalomtörténet, hogy Eötvös másik kortársa és barátja, Zsoldos Ignác, azt is följegyezte Eötvösnek a magyar nemes urakat torzító és a betyárokat szépítő irány-regényéről, hogy az sokat ártott külföldön a magyarság becsületének, s hogy ezt később Eötvös is belátta — késő bánattal.

Zsoldos kiadatlan emlékiratából, mely az Akadémia kéziratárában őriztetik, az erről szóló részt itt közlöm.

*

Vörösmartytól hallám, hogy ő [Abafi-t] tartotta [Jósika] legjobb munkájának. Én meg a' már most fájdalom! (1871. február 2-án) elhúnyt B. Eötvös Józsefről is merem e' helyütt —

csupán eszmekepesolatnál fogva — (per associationem idearum) azon meggyőződésemet nyilvánítani, hogy: ha ő „A Karthausi”-n kívül semmit egyebet nem ír is: magát ’s nevét már halhatatlannítá. Ha pedig „Magyar Ország 1514-ben” és kivált „A falu jegyzője” nem az ő tollából jönnek: magyar írói dicsfénye, tudtomra nincs semmi legkisebb árnynyal környezve. De ez árny-is csupán olly political tapintatlanság, mellyet csak tőle a’ hazájáért élni ’s halni kész kitünő nagy hazafitól lehet sajnosan venni. Mert az emberiségért lángoló ifjui kebel’ egész hevével, ’s a’ kegyeit-jét mértéken túl pazonon ellátott természet’ minden adományával rendelkező költői tehetség’ teljes fényével, tehát sok helytt a’ természetinélis élénkebb ’s rikítóbb színekkel rajzoló költő’ költeményeit, a’ bennünket fájdalom! nem ismerő külföld nem regénynek, a’ mik, de történelmi leírásnak vévén: e’ sok nyelvre lefordított kedves olvasmány sokkal többet ártott a’ magyar névnek, mint Harriett Beecher Stone „*Tamás bátyó kunyhója*” használt Amerikában a’ rabszolgaság’ eltörlésének. Magam beszéltem több külföldivel ez iránt; tapasztalásom után írom hátezt, nem csupa magány vélemény, vagy épen újabb költeménykép. Ilyesmit olly ország- mondhatni világszerte tisztelt aranytiszta jellem, ’s olly nagy férfiú irányában, mint B. Eötvös József, ki boldogító barátságával engemis megtisztelt, mire büszke vagyok, alap nélkül felhozva világgá bocsátni; a’ legaljasb jellemtelenségnél egyéb nem lévén, mondani sem kell, hogy effélére teljesen képtelen volnék. Óh mikor az ember már a’ világgal számol, hogy abból nyugodtan költőzhessék-ki; ha midőn már mintegy Végrendeletét írja: nem gúnyos gáncsoskodásra, de egészen más egyébre van minden figyelme irányozva. Csak az „Ígazság Istenasszonyának” tartoztam e’ vallomással; ’s csak ezen tartozást akartam ezennel őszintén — de tiszteletteljesen — leróni. De jellemzőbb — mindenesetre tekintélyesb súlyu — *Deák Ferenc*-nek e’ munkáról mondott ítélete.

Láttál-e már, úgymonda egyik barátjának, ollyan lódoktor könyvet; mellyben egy ló le van festve, és annak egész teste tele van huzkodva lineákkal és betűkkel, mellyek a’ betegségek’ helyeit jelezik. Olly ló, mellyben annyi hiba volna együtt, nincs; mert lehetetlen volna élnie. Nálunk sem volt soha olly vármegye, mellyben annyi hiba, sőt bűn élt volna, mint Eötvös leírta.

Legmegnyugtatóbb az egészben pedig az, hogy később magais a’ nemes szívű szerző e’ tettét sajnosan megbánta, és fájalta.

Csakhogy késő bánat volt biz ez is, mind a’ mellett, mint sok egyéb kedves honunkban, sőt széles e’ világon.

Zsoldos Ignác a bécsi legfelsőbb törvényszéken a Rózsa Sándor bűnperében is ítélkező tanácsnak tagja volt s emlékiratában bőven és tárgyilagosan ír erről az ügyről. Az emlékiratnak illető lapjairól határozott vonalakkal rajzolódik elénk a száz évvel ezelőtt való magyar társadalom négy alakja: Rózsa Sándorban a bátor és ravasz pusztai betyáré, komájában a Szegedvidéki, betyárokkal cimboráló tanyai parasztemberé, Zsoldos Ignácban a dunántúli conservatív úri nemesé, az államügyészben a paraphrhuson nyargaló bürokrataé.

*

Bogár Imrének, Rózsa Sándor egyik elvtársának megadták az akasztófa alatt azt a kegyelmet, hogy elmondhassa búcsúszavait. Ő aztán így búcsúzott el az árnyékvilágtól:

— Én nem hánytorgatok senkit, éngöm se hánytorgasson senki.

Bocsásson meg nekem Rózsa Sándor és komája szelleme, hogy most én hánytorgatom őket — de Móricz Zsigmond az oka. (Mikor e sorokat írtam, akkor Móricz Zs. még erőben, egészségben élt.)

Zsoldos emlékirata a Rózsa Sándor ügyéről ezeket mondja:

*

Rózsa Sándor bűnpere.

A' halálos ítéletek mindig teljes (11-es) ülésben hozattatván, ezekre nézve az volt a' szabályszerű gyakorlat, hogy ha a' legfőbb törvényszék valakit halálra ítelt, nyomban arrólis tartozott tanácskozni, hogy az általa elítéltet¹⁾ életkegyelemre érdemesnek véli, és így Ő Felségének ajánlja-e vagy sem? 'S minden iratok fölterjesztettek, közöttük a' kegyelmezés' tárgyában vezetett tanácsjegyzőkönyv is, mellyben mint általában mindegyik jegyzőkönyvben, igen helyes és követésre méltó szokás szerint, minden szavazónak véleménye pontosan be- és följegyeztetett. A' miniszter (igazságügyi) mindig ezen legfőbb törvényszéki né-

¹⁾ Illyenkor a' kedvező vagyis enyhítő körülmények természetesen, 's néha kellettén túlis kiemeltetvén: sokszor jutott eszembe egy színdarab, mellyet a' leopoldvárosi* színházban adtak. Ebben a' kínai császárnak egy minisztere ajánlván egy halálra ítéltet, hogy kegyelmezzon meg neki, mert megérdemli. — Megérdemli? — kérdezé a' császár: hát úgy miért ítélték halálra? Zs. I. jegyz.

* Bécsben!

zetet vette fölterjesztése alapjául.²⁾ De Ő Felsége az ellenvéleményeketis előadatván magának, természetes, hogy olyanoknak is megkegyelmezett, kiket a' legfőbb törvényszék' (többsége) arra méltónak nem talált. Azonban arra, hogy valakit kivégeztetett volna, a' kit legfőbb törvényszéke életkegyelemre ajánlott: példát nem tudok; 's tán ez eset nem is fordult elő. Annyi mégis igaz, hogy ama, még boldogult Ferencz császár idejébeli szabályrendelet fenntartatott, miszerint ha valamely halálra ítéltnek megkegyelmezése mellett a' legfőbb bíróságnál egyetlen egy szó sem emelkedett, a' törvényszék illy esetben fel tartozott ugyan terjeszteni az iratókat (véleményével együtt) a' Ministerium útján Ő Felségéhez, mindazáltal illy esetben a' Ministerium. fejedelmi parancs' következén, nem terjeszté az ügyet tovább a' fejedelem elébe, hanem röviden visszaküldé illy határozattal: *Der Oberste Gerichtshof hat sein oberstrichterliches Amt zu handeln.* — Mi azt tette, hogy ama szerencsétlen kivégezendő léssen.

Ezt előre bocsátva, 's illy módon merem állítani, hogy: *Rózsa Sándornak* Ő Felsége kegyelmezett ugyan meg, halálos büntetését a' legfőbb törvényszék által, azon esetre ha Ő Felsége határtalan kegyelmét érdemellen léteireis reáárasztaná, javaslatba hozott életfogytiglani³⁾ várfogságra változtatván által: de életének megmaradhatását, mivel ha én nem vagyok a' kegyelmezés mellett, a' három bíróságnál senki más — egy lélek sem — lévén mellette, rögtön kivégeztetik, annélkül, hogy ügye a' Felség' elébe jött volna, egyedül csak én eszközöltem, vagyis hát élethen csupán én tartottam meg.

Hogy pedig ne láttassam épen minden ok nélkül kedvezni illy rémitő gonosztevőnek, elmondom ügyét lehető röviden, mint arra, még most tán 8—10. év mulvais elevenen emlékszem.

2) 1848 előtt a' Cancellaria tette a' kegyelmezésnek kedvező vagy ellenkező propositiót, melly a' Curianál levő szegények' ügyvéde (pauperum advocatus) hivatalból köteles folyamodása indokaiból szokott méríteni. Jelenleg pedig egy külön Rendelet' folytán, a' Hétszemélyes tábla egy — az elítéltekbe be nem folyt tagjaiból később alkotott külön kegyelmi tanácsban ad véleményt legfelsőbb helyre. Zs. I. jegyz.

3) Ezt később 15 évi börtönre méltóztatott legkegyelmesebben változtatni. Utóbb pedig végkép megkegyelmezett. Egyszer 1865-ben híre futamodván, hogy olnmützi börtönéből megszökött: végzetlen megijedtem, mert tudtam, hogy élete az én lelkemen van. Miután pedig (ismét) a' régi gazember lett, 's a' Gróf Ráday szegedi kir. Biztosságot legnagyobb részben ő általa tervezett, scenirozott, sőt — horrendum dictu! — általa véghezvitt rablás- és gyilkosságok foglalkoztatták: mi tagadás benne, biz én megbántam irántai nagylelkűsködése. Hiában minden szép okoskodás, de a' már megfénésedett tag: *nense recidendum est, ne pars sincera trahatur.* Zs. I. jegyz.

Rózsa Sándor 1848. előtt a' szegedi vidéket rablásai és gyilkosságai által örökös rettegésben tartotta.

1848/49-ben a' független Magyar Ministerium teljhatali kormány biztosa, ha jól emlékszem *Beöthy Ödön*⁴⁾ amnestiát adott neki azon feltétel alatt, hogy guerilla vezérkép fog a' hazának (!) szolgálni. Ő tehát beállt katona-betyárnak, vagy betyár-katonának, mintegy 100, ha hírben 's névben nemis, de szilajság és vakmerőségben hozzá hasonló czimborát vévén maga mellé. És ők ártottak az ellenségnek a' hogy csak tudtak; de azért, mint Horváth M[ihály] is írja a' Magyar függetlenségi harcz történetében, raboltakis, mint afféle valóságos zsiványok 's tanúsíták botrányos tetteikkel ama latin közmondás igaz voltát:

Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
Testa diu.

A' mit a' magyar kevésbé finomúl, mint találón így fejez ki: Kutyából soha sem válik szalonna.⁵⁾

De nevezetes körülmény volt előttem, ki mint bíró, csak a' vádlevél 's acták szerint ítélni lehettem. Az t. i. hogy Rózsa semmi-féle 1850. előtti bűnnel, lett legyen ennek oka a' magyar kormányi vagy a' későbbi császári amnestia, avagy bármí más: e' perben vádolva nem lett. — Hanem

Azon büntények, mellyekkel vádoltatott, következők voltak:

Először hogy egy csavargó embert megölt, illetőleg agyonlövetett.

Erre nézve saját mentsége az volt, hogy e' tény igaz. De ő azon embert egyik pajtása által azért lövette agyon, mert folyvást az ő (Rózsa) neve alatt rabolt, és zsarolt ki holmit az emberektől; és őket e' miatt mindig üldözték, pedig ő ekkor semmi rosszat nem tett. Köszönjék meg — úgymond — hogy olly veszedelmes embert elemésztettem. És az írományokból az, hogy ez valóságos zsivány volt ki-is tűnt.

Másdszor vádoltaték, hogy midőn azon házat, mellyben volt, üldözői körülfogták, ő kilököldözött, és többeket megsebesít, kik közül (úgytetszik egy vagy kettő) megis halt. Erre azt felelte, hogy ő azt gondolta, hogy „rabló horvátok“ (!), a' kik a' házra akarnak törni. Ezért a' jelen volt horvátországi egyik bíró megis neheztelt, hogy hát e' rossz ember rablóknak tartja

4) Ennek neve helyesebben Jenő (Eugen) volt; 's ő kezdette magát *Ödönnek* írni. Elég hibásan. Zs. I. jegyz.

5) Meglehet hogy ha azon magaviseletét előbb tudom, magam is alább hangoltam volna javulására épített reményemet. És akkor Rózsa Sándor uram csak volt, de nincs többé! Zs. I. jegyz.

a' horvátokat? Annyi bizonyos, hogy ezt gonoszúl tette ugyan, mindazonáltal az önvédelem' természeti menetét sem lehet a' bírónak a' bűnmérlegből egészen kifeledni.

Harmadik vád volt ellene egy többed magával elkövetett rablás, mely alkalommal a' kirablottakat megis kínozták. De itt a' kínoztak maguk azt vallák, hogy nem Rózsa tette a' kínoztást, sőt oda érkezvén rögtön halálbüntetés alatt tiltotta azt el legényeinek.

A' negyedik és legsúlyosabb vád pedig az volt, hogy két csendőrt' (*gens d'armes*)⁶⁾ és két ulánust ő és bandája megölték. Ennek történetét így adta elő.

Egy izben valami tanyán mulatván legényeivel, rajtok ütöttek a' zsandárok, és ulánusok. Ők csakhamar lóra kapván elnyargaltak a pusztában; 's a' katonák közül négy utánuk nyargalt, és üzte őket. Midőn már jó darabig futottak, az jutott neki eszébe, hogy: nem jobb volna-e valljon, ha azok szaladnának elől, és ők hátul? Parancsolta hát 3—4 legényének, hogy forduljanak meg. Ekkor megsarkantyúzván lovát az üldözőknek szemközt megfordult, és emberei hasonlóul. Ezt látván azok, tüstént visszafutásnak eredtek. Ők pedig utánuk. Ezen közben látván ő hogy azok szaladásnak eredtek, legényei pedig utánuk vannak, gondolta, hogy 'majd ellátják azok a' németeket nála nélkül-is'; hagyta hát menni őket, ő pedig oldalvást elkanyarult egy komájához.

És a zsványok a' katonákat — Szeged táján — egy tanya udvarba beszorítván, mind a' négyet agyonverték.

De a' tanya-gazda és emberei hit alatt bizonyíták, hogy Rózsa az agyonverésen nem volt jelen.

Mindezek kétségkívül nagy bűnök. De hiszen életfogytiglani börtön, mire őt énis méltónak ítélem, sem jó tettekért való jutalmul szokott dictáltatni! Az életkegyelem melletti szavazásra pedig engem az indított, hogy olly chevaleresque vonástis tapasztaltam gonosz életében, mi én előttem a' javíthatatlanságot nemcsak ki-nem zárja, sőt azt tanúsítja. Pedig én egész életemben mindig csak a' már javíthatatlant — de ezt igenis — kívántam az élők sorából kitöröltetni. Idejárom hogy én nem a' halálbüntetést tartom a' legsúlyosabb büntetésnek. Ha így vagy amúgy, ma vagy később, de mindenestre kiállandó halálnál, a' lélekismeret' mardosásai 's ön maga' utálása között eltöltött hosszas sanyarú fogságot én amannál minden tekintetben kinzóbbnak tartom. Tudok esetet, és azt Klauzál Gábor barátomtól hallám, hogy egy szegedi rab, látván, hogy egy akasztófára ke-

⁶⁾ A *gens d'armes* > zsandár szó akkor még közérthetőbb volt, mint az újonnan gyártott *csendőrt*. Gyerekkoromban a falunkban még mindenki zsandár-t mondott, csak a jegyző úr modott csendőrt-t.

rült pajtását mennyi nép kísérte ki, csakhogy neki is 'olly szép temetése legyen' — mint maga megvallá — készakarva szúrt egy kést a' rabkonyhában mellette álló 's neki nem vétett rabtársába. Illyesekről a' halálbüntetésbe szerelmeseknek jó volna néha el nem feledkezni! De hát elmondom miből állt, a' mit én betyáros tempónak tartottam ugyan, de olly lovagiasságnak, mi nekem, megvallom megtetszett.

Rózsa Sándor Szeged táján egy tanyán, úgytartom *Katona* nevezetű komájánál szokott tartózkodni. Egy széna kazal volt kivájva — mint maga vallá — 's abba bujt bele ha üldözték. És a' zsandárok köröskörül jártak mindent, egy csaholó ebecske elárulhatta volna hol létét, vagy a' kazal gőzölgése, — mint maga mondá. — De ő ott volt, és soha senki meg nem találta. Ezen komáját sokkal segítette, földet is vett neki, tehát nagyon bízott hívségében. De már öregedvén, ésígy nehezülvén a' legény, és megis unván mint mondá a' sok hercze-hurczát, meggondolta, hogy *kegyelmet kér Ő Felségétől*, 's erre a' fejedelem körutját, mellyet az ötvenes években tett, gondolta legczélirányosabbnak, úgy t. i. hogy mikor majd Ő Felségét a' pusztákon át a' banderium kíséri, közükbe keveredik őis, és ekkor folyamodását a' kegyelemért béli Ő Felsége hintájába, és hirtelen elvágat. De ehhez természetesen jó paripa kellett. Ő tehát kiszemelt magának egy sárga paripát, ugytetszik Csernovits méneséből, és azon fennevezett komájának 300. f[orin]tot adott át, hogy vegye meg azon lovat számára, nem akarván a' kegyelemért lopott vagy rablott lovon nyargalni a' Császár' elébe. Ez volt, a' mi én rám hatott. Valami regényest, legalább többet, mint valami bandita csejt, találván abban, hogy az országbeli legnagyobb gonosztevő, a' haza legnagyobb jóttevője a' király' térdei elébe borulva alázza meg magát folyamodásában.

A' koma a' 300 f[orin]tot elvette, de lovat nem vett. Ezenkívül Rózsa' fejére 10.000 f[orint] jutalom volt föltéve és kihirdetve. Hihetőleg mindkettőre fájt a' foga 'róka komának'. — Mert így történhetett, hogy:

Egy izben Rózsa kalandjaiból fáradtan, puskája a' szíjjon vállára hátravetve haza, vagyis komájához megérkezvén: az elébe ment neki a' gádorba, de jobb kezét hátra tartá. A' rókánál is ravaszabb vén farkas ezt mindjárt észrevevén, reá kiált: koma tedd előre a' kezed, mert mindjárt keresztül lölek!

Válasz helyett a' koma előveszi jobbájában tartott kését, és Rózsának neki csik. De ez erősebb lévén, a' kést amannak kezéből kicsavarja. Ekkor öltre mennek, és mindketten a' földre esnek. Ezennel Rózsának még mindig a' szíjról vállán lóggott csappantyus puskája hihetőleg köbe ütődvén elsült, és a' komáját fölfelé menőleg lábán megsebesíté. A' puskadurranásra a'

komának felesége kijöven, midőn látta férje megsebeztetését, 's mindkettőjöknek a' földön huzakodását, egy bundát dobott Rózsára, egyszersmind pedig a' közelében volt fejszével azt fejbe-vágta, mire az elszédült. A' szomszédok pedig a' lármára összefutván, a' már különben is megúnt, de megis sebzett puszták királyát megkötözve szolgáltatták át a' büntető igazság' kezébe.

Vallatásakor a' pestbudai államügyész, mert Budára hozták fel elítéltetés végett, mint mondják legtöbbet azzal vesződött, hogy az identitást constatirozza. Majd fél Szegedet ki kelle e' végett hallgatnia; természetesen hogy a' diurnumok annál inkább szaporodjanak. Holott maga a' vádlott kérdeztetvén, hogy ő-e valóban a' híres Rózsa Sándor, minden további scrupulust legyőzhetett természeti józan ésszel azt felelte: hisz uram az a' b a j o m, h o g y a z v a g y o k!

Kell-e ennél több józan embernek? de a' §§-ok' rendeletei és protocollum' kellékei, meg az 'auri sacra fames' államügyész úrtól természetesen — akarom mondani elég természetellenesen — még ennélis többet kívántak.

Mészöly Gedeon.

Rózsa Sándor. Der Artikel bringt bisher unbekannte Daten zur Gerichtsverhandlung gegen den berüchtigten ung. Pustenräuber Alexander Rózsa. Gegen solche Räuber war damals nicht nur der Klerus, der Adel und das Bürgertum feindlich gesinnt, sondern auch die Bauernschaft. Jene Belletristen, die solche Pustenräuber, die sogenannten *Betyár*-en, in romantischer Glorie darstellten, schaden den guten Rufe der Ungarn im Auslande sehr viel.